

Kalktallskogar

HOTADE OCH SKYDDSVÄRDA

Atgärdsprogram
för hotade arter

Kalktallskogar – livsmiljöer för sällsynta och hotade arter

Tallen är ett ljusälskande träd som kan växa på både torr och fuktig mark. Naturliga tallskogar finner man därför på hållmarker, sand- och grusmarker, steniga moräner, men också på blöta myrar och i kärr. Om marken innehåller ett stort inslag av lättvittrade mineraler som ger upphov till högt pH, t.ex. genom förekomst av kalk eller grönsten, kan speciella och artrika skogsmiljöer uppträda. Dessa olika miljöer har gemensamt fått benämningen kalktallskogar.

Många kalktallskogar är sedan länge kända för sina ovanliga växter, t.ex. orkidéer. Här kan också finnas sällsynta svampar, snäckor och insekter. Sammantaget är kalktallskogar bland de mest artrika skogsmiljöer vi har. I det fattiga barrskogslandskapet ligger dessa kalktallskogar insprängda som biologiskt rika "oaser" eller "öar". Den speciella florin och faunan som lever i dessa skogar är framförallt knuten till markskiktet och en kontinuerlig förekomst av äldre tall. Många arter i kalktallskogar har gynnats av tidigare extensivt bete med nötkreatur, hästar, får och getter.

Kalktallskogar ofta små och isolerade

Enskilda kalktallskogar är vanligen små och uppträder bara fläckvis i landskapet eller längs vissa stråk med kalkrika berg- och jordarter. Det är bara på Gotland som kalktallskogar har en större utbredning och kan prägla landskapsbilden. I övrigt finns kalktallskogar spridda här och var genom landet, men då bara som små isolerade och mycket ovanliga miljöer.

Vegetationstyper – från torrt till fuktigt

Helt olika typer av kalktallskogar uppträder längs en fuktighetsgradient från torra till fuktiga miljöer. Torra skogstyper finner man på grusmark, alvarmark och bergryggar med tunna jordar. I den fuktiga delen av

skalan finner man sump- och kärrskogar som betingas av ytligt och rörligt markvatten. Sådana kalktallskogar ligger gärna i anslutning till rikkärr. Här kan man påträffa många orkidéer, t.ex. guckusko. Mellan dessa ytterligheter finns här och var små områden med kalktallskogar på frisk mark. Dessa mullrika skogar på brunjord är starkt kulturbetingade av tidigare skogsbete och övergår snabbt till barrblandskog och senare granskog utan hävd. Denna sällsynta typ av kalktallskog hyser många ovanliga mykorrhizasvampar.

Hotade av skogsbruk och igenväxning

Kalktallskogar är starkt hotade miljöer. Lokalt kan de hotas av bebyggelse, täktverksamhet eller annan markexploatering. Skogsbruksåtgärder i form av kraftiga gallringar eller slutavverkningar medför oftast biotopförstörelse och ekologiska kontinuitetsbrott. Ett mer smygande, men ändå stort hot mot kalktallskogar är att de sakta växer igen när tidigare beteshävd eller annan skonsam påverkan har upphört. Detta gäller nu även i många skyddade områden. Igenväxningen går ibland så sakta att många inte uppmärksammar förändringarna.

Om tall ska kunna föryngra sig i skogsmark krävs en viss öppenhet och en viss påverkan på markens yt-skikt. I många trakter har återkommande bränder varit en viktig förutsättning för tallens föryngring och tallskogarnas bevarande över tiden. I andra områden har tallens föryngring gynnats av skogsbete i kombination med perioder av betesuppehåll.

När dessa påverkansfaktorer försvunnit från landskapet sker en successiv och spontan igenväxning som tränger undan den konkurrenskänsliga florin och faunan. Vegetationsförändringarna i en kalktallskog kan gå olika snabbt och ha olika förlopp i olika områden. Ofta sker först igenväxning med högt gräs, ris, enbuskar och expansiva taggbuskar. Underifrån växer sedan upp gran eller lövträd. Granens expansion i många tallskogsområden är idag ett stort naturvårdsproblem. Det är därför nödvändigt att införa olika naturvårdande skötselåtgärder i kalktallskogar om vi ska kunna bevara den rika skatt av biologisk mångfald som finns i dessa skogar.

Med **kalktallskog** menas skogsområden som varit naturligt tallbevuxna under lång tid på olika typer av mineralrika berg- och jordarter med högt mark-pH, t.ex. på kalkmark, grönsten och skiffer. Olika typer av kalktallskog finns på torra, friska och fuktiga marker. Kalktallskogar är ofta gräs- och örtrika och har ibland ett stort inslag av enbuskar.

Åtgärdsprogram för kalktallskogar

För att rädda hotade arter och deras livsmiljöer gör Naturvårdsverket och länsstyrelserna en satsning på olika nationella åtgärdsprogram. Länsstyrelserna har ansvaret för att ta fram programmen och koordinera åtgärderna i respektive län tillsammans med markägare och andra aktörer. Åtgärdsprogrammet för kalktallskogar beskriver olika typer av kalktallskogar och ger förslag på länsvisa inventeringar och naturvårdande skötselåtgärder i form av t.ex. buskröjning, uthuggning av gran, införande av bete eller naturvårdsbränning. Om åtgärderna genomförs kommer mer än 100 rödlistade arter att gynnas.

Kalktallskogens arter

Karaktäristiskt för många tallskogar är förekomsten av torktåliga, sol- eller värmeälskande arter. Många arter vill dessutom ha kalkrik eller lättvittrad mineralrik mark med tunna vegetationsmattor. Sådana anpassningar är sannolikt mycket gamla och ursprungliga. När tallen invandrade till vårt land efter den senaste istiden för ca 10 000 år sedan var det gott om näringsrika och kalkhaltiga jordar. Liknande förhållanden har förekommit efter varje istid. Många av tallens följararter är därför sedan urminnes tider evolutionärt anpassade till mineralrika marker med hög kalkhalt. Efter istiden har nu nästan alla skogsmarker vuxit igen och successivt urlakats och försurats utom på vissa speciella platser där vi idag har bevarade kalktallskogar.

Det som gör att kalktallskogar är så artrika är att det där kan förekomma arter från flera olika ekologiska och växtgeografiska sammanhang, t.ex. arter som annars hör hemma i klipp- och rasmarker, torrängar, ädellövskogar och lundar, fjällhedar och rikkärr.

Många mykorrhizasvampar

Genuina kalktallskogsarter är de som förutom kalkrik mark också är strikt knutna till tallen som trädslag. Detta gäller särskilt kalktallskogens mykorrhizasvampar vilka lever i symbios med tall. Mykorrhizasvamparna ökar trädens vattenupptagande förmåga och bidrar till trädens näringsförsörjning genom att aktivt vittra markens mineraler. Svamparna får som gengäld kolhydrater från träden.

Dagens förekomst av vissa sällsynta arter i kalktallskogar kan utgöra gamla kvarlevor, så kallade relikter, vilka nu lever i små och sårbara populationer. Om deras speciella livsmiljöer förstörs, t.ex. genom en avverkning, kan det innebära att arterna dör ut och inte återkommer även om miljön senare återskapas.

Särskilt skyddsvärda är äldre kalktallskogar med förekomst av sällsynta och rödlistade arter.

Exempel på rödlistade och fridlysta arter i olika typer av kalktallskog

Tallskogar på torra berg och hällmarker med inslag av kalk eller grönsten	Kategori 2010
tovsippa <i>Anemone sylvestris</i>	NT §
gulkrönill <i>Hippocrepis emerus</i>	EN §
nipsippa <i>Pulsatilla patens</i> ¹	NT §
hällbräcka <i>Saxifraga osloënsis</i> ¹	VU §
lammticka <i>Albatrellus subrubescens</i>	VU
fjällig olivspindelskivling <i>Cortinarius melanotus</i>	VU
rosaskivig vaxskivling <i>Hygrophorus calophyllus</i>	EN
vit stjälnörksvamp <i>Tulostoma niveum</i> ¹	NT
apollofjäril <i>Parnassius apollo</i>	NT §
Tallskogar på kalkrik sand- och grusmark	
röd skogslilja <i>Cephalanthera rubra</i>	VU §
ryl <i>Chimaphila umbellata</i>	EN
purpurknipprot <i>Epipactis atrorubens</i>	§
fyrgisk spindelskivling <i>Cortinarius phrygianus</i>	NT
tryffelmurkla <i>Geopora cooperi</i>	VU
druvfingersvamp <i>Ramaria botrytis</i>	NT
lilaköttig taggsvamp <i>Sarcodon fuligineoviolaceus</i> ¹	EN
slät taggsvamp <i>Sarcodon leucopus</i> ¹	EN
sienamusseron <i>Tricholoma joachimii</i> ¹	EN
Tallskogar på kalkrik frisk och mullrik mark	
norna <i>Calypso bulbosa</i>	NT §
skogsnycklar <i>Dactylorhiza maculata</i> ssp. <i>fuchsii</i>	§
skogsknipprot <i>Epipactis helleborine</i>	§
kalkbräken <i>Gymnocarpium robertianum</i>	VU
nästrot <i>Neottia nidus-avis</i>	§
svartgrön spindelskivling <i>Cortinarius atrovirens</i>	VU
kopparspindelskivling <i>Cortinarius cupreorufus</i>	VU
praktspindelskivling <i>Cortinarius terpsichores</i>	VU
lilafleckig spindelskivling <i>Cortinarius violaceomaculatus</i>	VU
jämtlandsspindelskivling <i>Cortinarius pini</i>	VU
vit taggsvamp <i>Hydnum albidum</i>	VU
streckvaxskivling <i>Hygrophorus atramentosus</i>	VU
slemringad vaxskivling <i>Hygrophorus gliocyclus</i>	VU
tallvaxskivling <i>Hygrophorus latitabundus</i>	VU
bitter taggsvamp <i>Sarcodon fennicus</i> ¹	EN
Tallskogar på kalkrik fuktig och blöt mark	
guckusko <i>Cypripedium calceolus</i>	§
tvåblad <i>Listera ovata</i>	§
knottblomster <i>Microstylis monophyllos</i>	VU §
flugblomster <i>Ophrys insectifera</i>	§
kronskål <i>Sarcosphaera coronaria</i>	VU

En utförligare tabell finns i åtgärdsprogrammet (Nitare 2009: Naturvårdsverket rapport 5967).

§ = omfattas av lagskydd enligt artskyddsförordningen SFS 2007:845.

¹ = omfattas av eget åtgärdsprogram.

Aktuell rödlistekategori är: EN = starkt hotad VU = sårbar NT = nära hotad

Röd skogslilja *Cephalanthera rubra*

Guckusko *Cypripedium calceolus* är en ljusålskande orkidé som är känslig för såväl igenväxning, slutavverkning som markavvattning. Den växer främst i säsongsfuktiga kalktallskogar med ytligt och rörligt markvatten, gärna i nedre delen av sluttningar eller i övergången mot rikkärr. Tuviga och fuktiga kalktallskogar i norra Sverige är präglade av tidigare bränder. Denna brandstörning i kombination med vattnets påverkan har skapat en mycket karaktäristisk vegetationsmosaik med omväxlande rika och fattiga ytor. Även tidigare skogsbete har gynnat guckuskons spridning och etablering. Inget annat land i Europa har så många växtplatser för denna orkidé som Sverige och särskilt frekvent är den i Jämtland. Vårt land har därför ett extra stort internationellt ansvar för att guckuskon bevaras.

Tänk på:

- Att åtgärdsprogram för hotade arter är en del av det nationella arbetet med att nå riksdagens beslutade miljömål. Länsstyrelsen samarbetar med markägare, företag, föreningar och andra myndigheter och kan ibland bidra ekonomiskt till praktiska åtgärder.
- Att varje länsstyrelse har handläggare som jobbar med åtgärdsprogram. Har du frågor hittar du kontaktuppgifter till din länsstyrelse på www.lansstyrelsen.se.
- Att äldre och naturligt uppkomna kalktallskogar idag är hotade i hela Europa. De har sammantaget mycket liten areal och splittrad utbredning men hyser många hotade arter och en stor andel av vår biologiska mångfald.
- Att en kalktallskog vid en första anblick kan se ut som en alldaglig produktionsskog men ändå ha mycket höga naturvärden knutna till markskiktet.
- Att många kalktallskogar nu växer igen efter att tidigare beteshävd eller andra påverkansfaktorer har upphört. Därför behövs naturvårdande skötsel för att bevara kalktallskogens särpräglade vegetation, flora och fauna.
- Att områdets tidigare markanvändning och skogshistoria är viktigt att beakta när man planerar för olika naturvårdande skötselåtgärder.
- Att snabbt uppväxande gran normalt bör tas bort liksom expanderande snår av enbuskar, rosor eller slån. Avverka däremot inte mycket gammal och senvuxen gran på hällmark eller hagtornsbuskar som kan hysa många hotade insekter.
- Att slutavverkning och kraftig gallring är ett hot mot kvarvarande restbestånd av ursprunglig kalktallskog. Avverka aldrig mycket gammal tall på kalkmark eller grönsten. En enskild gammal tall kan vara bärare av många hotade mykorrhizasvampar.
- Att alltid samråda med Skogsstyrelsen i ditt län om Du planerar skogsbruksåtgärder i naturligt uppkommen tallskog (eller blandskog med gammal tall) på grönsten eller annan kalkrik mark.
- Att alltid undvika markskador och kraftig markpåverkan. Kör exempelvis aldrig med tunga skogsmaskiner eller fordon igenom en kalktallskog.
- Att Du som skogsägare enligt lag måste ta hänsyn till lokaler för rödlistade arter.

Läs mer:

Nitare, J. 2009. Åtgärdsprogram för kalktallskogar 2009-2013. Naturvårdsverket. Rapport, 5967. (Kan köpas eller gratis laddas ner från: www.naturvardsverket.se)